

مؤید العالی

تاریخ ایران

قبل از اسلام

حسن پیریا

بعد از اسلام

عباس اقبال آشتیانی

نشر آوازی مهدیس

سرشناسه	:	پیرنیا، حسن، ۱۲۵۲ - ۱۳۱۴.
عنوان و نام پدیدآور	:	تاریخ ایران: قیل از اسلام/ تالیف حسن پیرنیا. بعد از اسلام/ عباس اقبال آشتیانی.
مشخصات نشر	:	تهران: آوای مهدیس، ۱۳۹۳.
مشخصات لاهری	:	۹۲۰ ص.: مصور.
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۷۳۹۹-۲۵-۵
وضعیت فهرست نویسی	:	فنی
یادداشت	:	کتاب حاضر در سالهای مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است.
موضوع	:	ایران -- تاریخ
شناسه افزوده	:	۱۳۳۴ - ۱۲۷۵ - عباس، آشتیانی، عباس، ۱۳۳۴.
رده بندی کنگره	:	۱۰۹ DSR ۱۳۹۳ ۲۲ ت ۹ پ/
رده بندی دیویی	:	۹۱۵
شماره کتابشناسی ملی	:	۳۶۱ ۴۸۴

تاریخ کامل ایران از آغاز تا مشروطه

ناشر: انتشارات آوای مهدیس

نویسنده: پیش از اسلام (حسن پیرنیا) - پس از اسلام (عباس اقبال آشتیانی)

ناظر فنی چاپ: حسین زینالپور

تیراژ: ۵۰۰

نوبت چاپ: دوم ۱۳۹۸

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۰۸۴-۳۲-۰۰

قیمت: ۱/۵۰۰/۰۰۰ ریال

مرکز پخش: تهران - خیابان انقلاب - خیابان فخر رازی - خیابان ژاندارمری، پ ۶۳، واحد ۱

تلفن: ۸ - ۶۶۴۷۶۵۷۶ پخش مهدیس: ۰۹۱۲۱۰۰۹۵۲۰

۳۴	مقدمه
۳۴	تصویری کلی از جغرافیای فلات ایران
۳۸	نژادها: نژاد سفید پوست - مردمان هند و اروپایی
۴۰	اریان ها، شعبه ایرانی آنها
۴۱	امدن آریان ها به فلات ایران
۴۴	مذهب آریان ها، خلاق آنها
۴۵	خانواد طاق، شکل حکومت
۴۸	مختصری از تاریخ عیلام
۴۸	مقدمه
۴۹	حدود عیلام
۴۹	نژاد
۵۰	زبان
۵۰	خط
۵۰	مذهب
۵۱	شهر شوش
۵۱	تقسیم گذشته های عیلام
۵۳	عیلام از زمان بسیار قدیم تا ۲۲۲۵ ق.م
۵۳	سومری ها و اکدی ها
۵۴	مذهب
۵۵	پاتسی های سومری
۵۶	اکدی ها و سلسله سامی
۵۷	قوت یافتن سومر
۵۷	انقراض دولت سومر به دست عیلامی ها
۵۸	کارهایی که سومری ها برای بشر کرده اند
۵۹	اوضاع عیلام

۶۰	عیلام از ۲۲۲۵ الی ۷۴۵ ق.م.....
۶۰	بزرگ شدن بابل.....
۶۰	سلسله اولی.....
۶۱	سلسله سوم یا کاسی ها.....
۶۲	سلسله چهارم یا پاش ها.....
۶۲	سلسله ششم یا بازی ها.....
۶۴	عیلام از ۷۴۵ تا ۶۴۵ ق.م.....
۶۴	د. این دوره طرف عیلام آسور است.....
۶۶	عهد سوم - آسور جدید.....
۶۶	بستگی ای ام به عیلام.....
۶۷	آسورانیان و جنگ های او.....
۶۹	انقراض عیلام.....
۷۰	خاتمه.....
۷۲	تاریخ آریان های ایرانی.....
۷۲	مقدمه.....
۷۴	یونانی های قدیم که راجع به تاریخ ایران نری از خود گذاشته اند.....

باب اول دوره مادی

۷۶	مقدمه.....
۷۹	فصل اول: شاهان ماد.....
۷۹	دیاکو و تأسیس دولت ماد.....
۸۰	فرورتیش.....
۸۰	هووخ شتر.....
۸۲	لیدیه.....
۸۳	ایخ توویگو.....
۸۵	فصل دوم: تمدن مادی.....

دوره اول پارسی‌ها

۸۸	 مقدمه
۹۰	 فصل اول - (شاهان هخامنشی)
۹۰	 کوروش بزرگ
۹۰	 خروج بر ایخ توویگو
۹۲	 تسخیر لیدیّه
۹۳	 تسخیر مستعمرات یونانی در آسیای صغیر
۹۵	 تسخیر ممالک شرقی
۹۵	 تسخیر بابل
۹۸	 خصال کوروش
۹۹	 وم - مرجیه
۱۰۱	 اقامت بردبار و غی
۱۰۳	 سوم - داریوش اول - بزرگ
۱۰۵	 تشکیلات داریوش
۱۰۷	 تسخیر پنجاب و هند
۱۰۸	 لشکر کشی به اروپا - مسیر ترانیه - مدونی
۱۰۹	 جنگ با یونان
۱۱۲	 خصال داریوش
۱۱۳	 چهارم - خشایارشا
۱۱۷	 جهات عدم پیشرفت ایران در این جنگ
۱۱۹	 پنجم - اردشیر اول / ارت خستر
۱۲۰	 ششم - خشایارشای دوم
۱۲۰	 هفتم - سفدیانس
۱۲۰	 هشتم - داریوش دوم
۱۲۱	 نهم - اردشیر دوم / ارت خستر
۱۲۴	 دهم - اردشیر سوم
۱۲۵	 یازدهم - ارشک
۱۲۵	 دوازدهم - داریوش سوم

فصل دوم:

۱۲۶	 قشون کشی اسکندر به ایران و انقراض سلسله هخامنشی
-----	---

۱۲۶	 مقدمه
۱۲۷	 جنگ گرانیک
۱۲۹	 جنگ ایسوس
۱۳۰	 جنگ گوکامل
	فصل سوم:
۱۳۳	 تمدن ایران در دوره هخامنشی
۱۳۳	 وسعت دولت هخامنشی
۱۳۴	 تشکیلات
۱۳۵	 اور، و مجازات‌ها
۱۳۶	 پایه
۱۳۶	 مذهب
۱۳۸	 طبقات
۱۳۹	 صنایع
۱۴۰	 آثار دوره هخامنشی
۱۴۰	 پاسارگاد
۱۴۱	 تخت جمشید
۱۴۱	 نقش رستم
۱۴۲	 شوش
۱۴۲	 سروستان و فیروزآباد
۱۴۲	 زبان و خط
۱۴۳	 کتیبه‌ها

باب سوم

دوره مقدونی و یونانی - اسکندر و سلوکی‌ها

۱۴۶	 فصل اول: فتوحات اسکندر بعد از فوت داریوش سوم
۱۴۶	 تسخیر ممالک شرقی ایران
۱۴۷	 سفر جنگی به هند
۱۴۸	 مراجعت اسکندر به ایران و فوت او
۱۴۹	 فصل دوم: طرز رفتار اسکندر - کارهای او
۱۵۲	 فصل سوم: جانشینان اسکندر - سلوکی‌ها

باب چهارم

دوره پارتی‌ها

۳۱

۱۵۵	 پارت یعنی خراسان کنونی
۱۵۶	 اشک ۱: ارشک اول
۱۵۶	 اشک ۲: تیرداد اول
۱۵۷	 اشک ۳: اردوان اول
۱۵۷	 اشک ۴: فری یاپیت
۱۵۷	 اشک ۵: فرهاد اول
۱۵۸	 اشک ۶: مهرداد اول
۱۵۸	 اشک ۷: فرهاد دوم
۱۵۹	 اشک ۸: اردوان دوم
۱۵۹	 اشک ۹: مهرداد دوم / بزرگ
۱۶۰	 ارمنستان
۱۶۰	 آسیای صغیر
۱۶۱	 نخستین ارتباط ایران با روم
۱۶۱	 اشک ۱۰: سندروگ
۱۶۱	 اشک ۱۱: فرهاد سوم
۱۶۲	 اشک ۱۲: مهرداد سوم
۱۶۲	 اشک ۱۳: اردوان اول
۱۶۵	 خران و ماراتن
۱۶۶	 اشک ۱۴: فرهاد چهارم
۱۶۶	 جنگ دوم با روم
۱۶۷	 جنگ سوم با روم
۱۶۹	 ارمنستان
۱۶۹	 اشک ۱۵: فرهاد پنجم
۱۶۹	 اشک ۱۶: اردوان دوم
۱۷۰	 اشک ۱۷: وانان
۱۷۰	 اشک ۱۸:
۱۷۱	 اشک‌های ۱۹، ۲۰، ۲۱: واردان، گودرز، وانان دوم

۱۷۱	 اشک ۲۲: بلاش اول
۱۷۲	 تاجگذاری تیرداد دوم در روم
۱۷۳	 بلاش، پاکر دوم، اردوان چهارم
۱۷۴	 اشک ۲۳: خسرو
۱۷۵	 اشک‌های ۲۴ و ۲۵: بلاش دوم و بلاش سوم
۱۷۶	 اشک ۲۶: بلاش چهارم
۱۷۶	 اشک ۲۷ و ۲۸: بلاش پنجم و اردوان پنجم
۱۷۹	 فصل ۱، دوم: اوضاع ایران در دوره پارتی‌ها - تمدن اشکانی
۱۷۹	 بسط دولت اشکانی
۱۸۰	 تشکیلات دولت اشکانی
۱۸۱	 مذهب
۱۸۲	 زبان و خط
۱۸۳	 صنایع و معدن
۱۸۴	 تجارت
۱۸۵	 مسکوکات
۱۸۵	 مذاهب خارجه
۱۸۶	 نتیجه

باب پنجم

دوره دوم پارسی‌ها - فصل اول - ساسانی

۱۸۷	 مقدمه
۱۸۸	 اول: اردشیر اول (ارت خستر)
۱۹۰	 دوم: شاپور اول (شاه پوهر)
۱۹۰	 جنگ اول با روم
۱۹۱	 جنگ دوم - اسارت والرین
۱۹۲	 کارهای شاپور در هنگام صلح
۱۹۳	 سوم: هرمز اول (اواهر مزد)
۱۹۳	 چهارم: بهرام اول (وره ران)
۱۹۳	 پنجم: بهرام دوم (وره ران)
۱۹۴	 ششم: بهرام سوم (وره ران)
۱۹۴	 هفتم: نرسی (نرسه)

۱۹۶	 هشتم: هرمز دوم (اتوهر مزد)
۱۹۶	 نهم: آذر نرسی (آذر نرسه)
۱۹۶	 دهم: شاپور دوم (شاه پوهر) / بزرگ
۱۹۷	 جنگ اول با روم
۱۹۸	 جنگ دوم با روم
۲۰۱	 یازدهم: اردشیر دوم (ارت خستر)
۲۰۱	 دوازدهم: شاپور سوم (شاه پوهر)
۲۰۱	 سیزدهم: بهرام چهارم (وره ران)
۲۰۲	 چهاردهم: یزدگرد اول (یزدکرت)
۲۰۳	 پانزدهم: بهرام پنجم (گور)
۲۰۴	 جنگ با روم شرقی
۲۰۵	 شانزدهم: یزدگرد دوم (یزدکرت)
۲۰۶	 هفدهم: هرمز سوم (اتوهر مزد)
۲۰۶	 هجدهم: فیروز اول (فیروز)
۲۰۷	 جنگ‌های هیاطله
۲۰۸	 نوزدهم: بلاش (ولگاش)
۲۰۹	 بیستم: قباد اول (کوات)
۲۰۹	 پیدایش مزدک، خلق قباد و بازگشت او به وطن
۲۰۹	 جنگ با بیزانس
۲۱۱	 مزدکی‌ها
۲۱۲	 بیست و یکم: خسرو اول انوشیروان عادل (خسرو انوشک یان)
۲۱۲	 سیاست داخلی
۲۱۳	 سیاست خارجه
۲۱۴	 جنگ اول با بیزانس
۲۱۵	 جنگ برای لازیکا
۲۱۶	 جنگ با هیاطله
۲۱۶	 جنگ با خزرها
۲۱۶	 دست‌نشاندهی یمن
۲۱۷	 جنگ با ترک‌ها
۲۱۸	 جنگ سوم با بیزانس

۲۱۹	 خصال انوشیروان
۲۲۰	 بیست و دوم: هرمز چهارم (اهورمزد)
۲۲۱	 بیست و سوم: خسرو دوم معروف به خسرو پرویز (خسراو پرویز)
۲۲۱	 جنگ‌های خسرو پرویز با بیزانس
۲۲۳	 جنگ‌های هرقل
۲۲۳	 محاصره قسطنطنیه
۲۲۴	 جنگ دستگرد
۲۲۴	 خلع و قتل خسرو پرویز
۲۲۵	 خصلت خسرو پرویز
۲۲۵	 بیست و چهارم: قباد دوم (کوات)
۲۲۶	 بیست و پنجم: اردشیر دوم (ارت خستر)
۲۲۶	 بیست و ششم: الیاسی و چهارم: زمان هرج و مرج
۲۲۷	 سی و پنجم: یزدگرد سوم (یزدکرت)
۲۲۸	 نهضت عرب به طرف ایران
۲۲۸	 مقدمه
۲۲۹	 جنگ ذوقار
۲۳۰	 جنگ زنجیر
۲۳۱	 جنگ پل
۲۳۲	 جنگ قادسیه و تصرف مدائن
۲۳۳	 جنگ جلولاء
۲۳۴	 جنگ نهاوند
۲۳۴	 تسخیر ایالات ایران و فوت یزدگرد
۲۳۵	 سلسله ساسانی پس از فوت یزدگرد
۲۳۶	 ایران پس از جنگ نهاوند
۲۳۷	 فصل دوم: تمدن ایران در دوره ساسانی

مبحث اول

۲۳۷	 طبقات، تشکیلات، مسکوکات، تجارت، روابط خارجه
۲۳۷	 طبقات
۲۳۹	 تشکیلات اداری
۲۴۰	 مالیه

۲۴۱	 لشکر
۲۴۲	 داوری
۲۴۳	 چاپارخانه‌ها
۲۴۳	 روحانیون
۲۴۴	 مسکوکات ساسانی
۲۴۶	 ذخیره نقدی خزانه
۲۴۶	 حرفه و تجارت
۲۴۷	 روابط ایران با دول خارجه

مبحث دوم

۲۴۹	 مذهب در دوره ساسانی
۲۴۹	 مذهب زرتشتی
۲۴۹	 زرتشتیان و زرتشت
۲۵۰	 زندگانی زرتشت
۲۵۱	 آئین زرتشت
۲۵۳	 مذهب مانی
۲۵۵	 مذهب مزدک
۲۵۶	 قسمت دوم: مهر پرستی / میتراپهر
۲۵۶	 مذهب عیسوی و بودایی
۲۵۶	 مذهب عیسوی
۲۵۷	 مذهب بودایی
۲۵۸	 معتقدات آریان‌های ایرانی از نظر تاریخ

مبحث سوم

۲۵۹	 اخلاق - مجازات‌ها
۲۵۹	 اخلاق
۲۶۰	 مجازات‌ها

مبحث چهارم

۲۶۱	 زبان، کتب پهلوی، ادبیات، خط، تاریخ
۲۶۱	 زبان - کتب پهلوی
۲۶۳	 ادبیات
۲۶۳	 خط دوره ساسانی

۲۶۴	 تاریخ
-----	-------------

مبحث پنجم

۲۶۵	 صنایع
۲۶۵	 معماری و حجاری
۲۶۸	 کتیبه‌های ساسانی
۲۶۸	 نقاشی
۲۶۹	 شعر
۲۶۹	 موسیقی
۲۶۹	 زبان و خطوط ایران قدیم
۲۷۰	 دوم - خطوط
۲۷۱	 خاتمه
۲۷۱	 یک نظر اجمالی بر چهارده قرن ایران باستان
۲۷۳	 کارهایی که آریه‌های ایرانی برای تمدن بشر کرده‌اند

بخش اول

تاریخ ایران پس از اسلام (از صدر اسلام تا انقراض قاجاریه)

از صدر اسلام تا استیلای مغول

قسمت اول: تاریخ اسلام

۲۷۷	 فصل اول: عربستان و قوم عرب
۲۷۷	 جزيرة العرب
۲۸۲	 تقسیمات عربستان
۲۸۳	 قوم عرب
۲۸۳	 عرب بائده
۲۸۴	 عرب قحطانیه
۲۸۵	 ملوک حمیر
۲۸۵	 سیل عَرَم
۲۸۶	 استیلای حبشه بر یمن
۲۸۷	 قبایل کهلان
۲۸۸	 مناذره

۲۸۹	 غسانه
۲۹۰	 ملوک کنده
۲۹۱	 عرب اسماعیلیه یا مستعربه
۲۹۱	 قریش
۲۹۱	 آداب و ادیان قبل از ظهور اسلام
۲۹۴	 سدانث کعبه و قریش
۲۹۶	فصل دوم: ظهور اسلام
۲۹۶	 سیرت حضرت رسول - ابتدای امر پیغمبر اسلام
۲۹۷	 مبعث پیغمبر اسلام
۲۹۷	 دعوت قریش به اسلام
۲۹۸	 اسلام حظه عمر بن الخطاب
۲۹۹	 امر اجرب و انصار
۳۰۱	 هجرت رسول الله (ص) به یثرب
۳۰۲	 غزوه بدر کبر
۳۰۳	 غزوه احد
۳۰۴	 غزوه خندق
۳۰۵	 فتح مکه در سال هشتم هجری
۳۰۶	 غزوه تبوک در سال نهم هجرت
۳۰۷	 وفات حضرت رسول در سال یازدهم هجرت
۳۰۸	فصل سوم: خلفای راشدین
۳۰۸	 مسئله خلافت
۳۰۹	 خلافت ابوبکر
۳۰۹	 لشکرکشی به ایران و شام
۳۱۰	 خلافت عمر بن الخطاب
۳۱۱	 فتح ایران
۳۱۳	 واقعه جسر
۳۱۳	 واقعه نخلیه
۳۱۴	 جنگ قادسیه
۳۱۵	 فتح مدائن
۳۱۶	 فتح الفتوح نهاوند

۳۱۸	فتوح شام
۳۱۹	فتح مصر
۳۲۰	قتل عمر
۳۲۰	خلافت عثمان
۳۲۱	هلاک یزدگرد سوم و انقراض سلسله ساسانی
۳۲۱	شوریدن مسلمین بر عثمان و قتل او
۳۲۳	خلافت علی بن ابی طالب
۳۲۴	واقعه جمل
۳۲۵	واقعه صفین
۳۲۶	شیعه و خوارج
۳۲۸	قتل حضرت علی در رمضان سال ۴۰
۳۲۸	خلافت امام حسن
۳۳۰	فصل چهارم: خلفای اوی
۳۳۱	وقایع داخلی
۳۳۲	واقعه مرج راهط و خلافت آل مروان
۳۳۵	وقایع خارجی
۳۳۹	فصل پنجم: خلافت بنی عباس
۳۳۹	بنی امیه و موالی
۳۴۱	قیام شیعیان آل عباس
۳۴۲	جنگ زاب
۳۴۳	خلافت سفاح
۳۴۳	بنی عباس و علویان
۳۴۴	خلافت ابوجعفر منصور
۳۴۵	خلافت مهدی و خلافت هادی
۳۴۵	خلافت هارون الرشید
۳۴۷	احوال برامکه
۳۴۸	تجزیه دولت عرب
۳۴۹	خلافت امین
۳۵۰	خلافت مأمون

۳۵۱	 خلافت معتصم
۳۵۲	 خلفای دیگر
۳۵۲	 واثق
۳۵۲	 متوکل
۳۵۴	 معتمد
۳۵۴	 معتضد
۳۵۴	 ناصر
۳۵۵	 مستنصر
۳۵۵	 مستعصم

قسمت دوم

تاریخ ایران بعد از اسلام

۳۵۷	 مقدمه
۳۵۹	 فصل اول .. طبرستان .. علویان طبرستان
۳۵۹	 الف - طاهر بن
۳۵۹	 طاهر بن حسین
۳۶۰	 خوارج
۳۶۰	 طلحه بن طاهر
۳۶۱	 عبدالله بن طاهر
۳۶۱	 طاهر بن عبدالله
۳۶۱	 محمد بن طاهر
۳۶۲	 ب - علویان طبرستان
۳۶۴	 حسین بن زید داعی کبیر
۳۶۵	 محمد بن زید داعی
۳۶۷	 حسن بن علی ناصر کبیر
۳۶۹	 حسن بن قاسم داعی کبیر
۳۷۳	 فصل دوم: دیالمة آل زیار
۳۷۳	 سرزمین دیلم
۳۷۴	 مرداویج بن زیار
۳۷۶	 مرداویج و علی بن بویه
۳۷۸	 قتل مرداویج

از یافته‌های تمدن جیرفت

مقدمه

تصویری کلی از جغرافیا، فلات ایران

سرزمینی که امروزه ایران نامیده می‌شود، بخش اعظم سرزمین وسیعی است که در جغرافیا به فلات ایران موسوم است. این خطه پهناور، شامل جلگه وسیع و بلندی است که از هر طرف کوه‌های بلند آن را در احاطه دارد. در جانب مشرق، سه رشته کوه متناهی که معروف به کوه‌های سلیمان است، در سمت شمال کوه‌های البرز که مانند زنجیری از شرق به غرب امتداد یافته، این کوه‌ها در طرف غرب از کوه‌های ارمنستان جدا شده و از سوی جنوب دریای خزر گذشته به واسطه کوه بابا به هندوکش پیوسته و این هم به هیمالیا یا بلندترین کوه‌های عالم متصل است. در مغرب فلات کوه‌های کردستان یا زاگروس^۱ واقع است که از شمال به جنوب رفته و بعد به طرف جنوب و مشرق برگشته، به دریای عمان می‌رسد.

کوه‌های جنوب و مشرق از مواد آهکی تشکیل یافته است.^۲ در کوه‌های غربی نیز یک دریاچه ارومیه^۳ سنگ خارا نیز دیده می‌شود. بعضی از کوه‌های شمال از مواد آتشفشانی ترکیب یافته، یعنی مواد آنها از قعر زمین بیرون آمده‌اند، مانند دماوند در نزدیکی تهران و سبلان در آذربایجان، این آتشفشان‌ها، اکنون خاموش است.

۱. اروپایی‌ها چنین می‌نامند.

۲. یعنی از عصر سوم زمین‌شناسی.

۳. اسم این دریاچه را جغرافیون عرب و غیره ارومیه ضبط کرده و در روایات قدیمه ما آن را چی‌چست یا چی‌کشت نامیده‌اند.

بلندترین نقطه فلات ایران در سمت جنوب آن و سراسیمی فلات از جنوب به شمال است، زیرا در کرمان ارتفاع آن تقریباً ۱۶۰۰ متر است و حال آنکه در مشهد از ۱۰۵۰ و در تبریز از ۱۲۰۰ تجاوز نمی‌کند.^۱

مساحت فلات ایران دو میلیون و ششصد هزار کیلومتر مربع یا تقریباً پنجاه و پنج هزار فرسخ مربع می‌باشد.^۲ ایران امروزی از این مساحت دارای شصت و سه درصد یا تقریباً دو ثلث از کل است و آنچه باقی می‌ماند متعلق به ممالکی است، مانند افغانستان و بلوچستان و غیره که در اثر حوادث تاریخی از اوایل قرن سیزدهم هجری به طور تدریجی از ایران جدا شده‌اند.

آب و هوای فلات ایران خشک است، مخصوصاً در قسمت مرکزی آن که موسوم به «کوير لوت» می‌باشد یکی از گرم‌ترین نقاط دنیاست. به استثنای گیلان و مازندران و سواحل خلیج پارس که بارندگی در آنجا زیاد است، در سایر نقاط ایران مجموع مقدار باران در عرض سال تقریباً از سه گره و نیم تا چهار گره و نیم تجاوز نمی‌کند. در شمال ایران از جانب دریای خزر بادهای باران‌آور زیاد می‌وزد، ولی این بادهای خنکی که به کوه‌های بلند البرز برخورد می‌کنند، اکثراً به سمت جنوب آن تجاوز نمی‌کند.^۳ به همین دلیل در مازندران بارندگی زیاد مشاهده می‌شود، در صورتی که صفحات جنوبی این کوه خشک است.

در ایران از دو جانب باد می‌وزد: سمار غربی و جنوب شرقی. اولی از بادهای تند شمال امریکا است که از اقیانوس اطلس عبور کرده و از «دریای مغرب»^۴ به شامات و آسیای صغیر می‌رسد و از آنجا به ایران می‌رسد و تا هند کشیده می‌شود. دومی از اقیانوس هند تولید شده، به طرف ایران می‌وزد. علت اینکه جهت این بادهای تغییر نمی‌کند از اینجاست که بادهای مذکور باید از دالان تنگ سلسله جبال بگذرد و بدیهی است که کوه‌ها، جا و جهت عبور نمی‌کنند. در بعضی قسمت‌های ایران، بادهای مانند باد ۱۲۰ روزه سیستان، وزش منظم و تند دارد و در فلات ایران، کوبیری است که اهالی جنوبی آن را «لوت» می‌نامند و با وجود اینکه پست‌ترین قسمت فلات ایران است، باز بلندی‌اش به ۶۰۹ متر می‌رسد. در این ناحیه عبور کاروان‌ها به علت وجود بستانق و ریگ روان پر خطر و غیرممکن است.

در فلات ایران، رودی که قابل کشتی‌رانی باشد، منحصر به کارون است. رود مزبور که از کوه‌های بختیار شروع می‌شود، در خوزستان جاری است و به شط العرب می‌ریزد. رودهای دیگر از

۱. متر، معادل یک گز از مقادیر جدید یا پانزده گره و شش عشر است.

۲. کیلومتر، معادل یک میل از مقادیر جدید یا ۹۷۵ ذرع است.

۳. از ۲۲ الی ۲۸ سانتیمتر.

۴. مدیترانه را در ایران بعضی دریای سفید یا بحر ایض می‌نامند. ولیکن این اسم در جغرافیا به دریای سفید که با اقیانوس منجمد شمالی مربوط است، اطلاق شده. دریای مدیترانه را اکثر ملل از جهت موقعیت آن در میان سه قاره دریای میان‌زمین نامیده‌اند، ولی چون این اسم مانوس نیست، لابد باید آن را مانند قنما دریای مغرب یا روم نامید. در این کتاب اسم اولی اختیار شده است.

این قرار است: در شمال آرس و سرخرود یا قزل اوزن (که پس از اینکه به شاهرود پیوست سفیدرودش نامند) و آترک، این سه رود به دریای خزر می‌ریزند. در اصفهان زاینده رود که در باتلاقی گم می‌شود، در طرف مشرق مرغاب و هریرود که در صحرای ترکمن فرو می‌روند. در سیستان هیلند یا «هیرمند» و در حد شمالی شرقی فلات ایران رود بزرگ آمویه که از بدخشان شروع شده و به دریای آرال می‌ریزد.^۱

فلات ایران دارای چند دریاچه است و دانشمندان زمین‌شناسی آنها را اثرات باقیمانده دریایی می‌دانند، که وقتی قسمت اعظم فلات ایران را در زیر خود داشته. دریاچه‌های مزبور از قرار ذیل است: در شمال و غرب فلات و صفحات مجاور آن؛ دریاچه ارومیه در طرف غربی آذربایجان و دریاچه وان در تنگه در ۱۰ فرسخی حدود ایران و دریاچه گی‌چای در قفقازیه. مهم‌ترین این دریاچه‌ها دریای ارومیه است که عمق آن پانزده ذرع و آب آن خیلی شور و تقریباً در ارتفاع هزار متر از سطح دریای اقیانوسی واقع است، هم‌چنین در پارس دو دریاچه «مهارلو» و «نی‌ریز»، در سیستان دریاچه هامون که فاضلاب آن در سال‌هایی که بارندگی می‌شود به گود «زّره» می‌ریزد. در کرمان، هامون دیگری است موسوم به «ناب» از (بسی اسم این دریاچه را جز مزیان نوشته‌اند)، آب دو رود کوچک بمپور و هلیل به این هامون می‌ریزد، در تهران و قم، دریاچه قم یا حوض سلطان.

از طرف شمال، چنان که می‌بینیم، فلات ایران به دریای خزر محدود است. این اسم به مناسبت مردمانی است که موسوم به «خزر» بوده و در کنار شمال غربی این دریا، قرونی به سر برده‌اند.^۲ این دریا از حیث عمق به سه قسمت تقسیم شده و کم‌بالاترین جاهای آن در قسمت جنوبی است. زیرا شمال دریا از جهت لای رود بزرگ آذیل (ولگا) که به دریای خزر می‌ریزد کم عمق می‌باشد.^۳ سطح دریا ۲۶ متر از سطح دریای اقیانوسی پایین‌تر است و چنان که به جنوب رسیده، همواره در حال فرو رفتن است که سبب آن را از تابستان‌های گرم و تبخیر زیاد آب دریا می‌دانند.

۱. این رود در زمان اسکندر به دریای خزر می‌ریخته و سفاین تجارتی از آمویه به دریای مزبور را از این راه به رود (کوروش) یا کورای کنونی (در قفقازیه) می‌رفته، بعد این رود، مجرای خود را تغییر داده و آب خود را به دریای آرال ریخته. در ۱۲۲۰ میلادی مغول‌ها برای خراب کردن ارگنج پایتخت خوارزم، آب رود را به طرف شهر مزبور بردند و در نتیجه آب رود به مجرای سابق افتاد و تقریباً سه قرن این مجرا را می‌پیمود، ولی بعد باز تفسیر مجرا داده و به طرف دریای آرال رفت، چنان که حالا هم به همین حال باقی است، چون دریاچه آرال را در جغرافیا دریا گفته‌اند مؤلف هم دریا نوشته است.

۲. دریای اقیانوسی یعنی دریایی که با اقیانوس مرتبط است، مانند خلیج پارس و غیره.

۳. بعضی مخلو نوشته‌اند.

۴. دریاچه نیریز به بختگان هم معروف است.

۵. اروپایی‌ها آن را کاسپین می‌نامند. از اسم مردمان بومی غرب ایران که به «کاس سو» موسوم بودند. این اسم در جمع «کاسپ» یا «کسپ» می‌شده، جغرافین عرب، کاسپین را «قرزین» کرده‌اند.

۶. عمق آن در شمال تقریباً ۴۰ و در جنوب ۹۵۰ متر است.